

HƏSƏNOĞLUNUN “KİTABI-SİRƏTÜN-NƏBİ” ƏSƏRİNDƏKİ MİQDAD HAŞİYƏ HEKAYƏSİNİN LORD RAQLANIN “ƏNƏNƏVİ QƏHRƏMAN FORMULASI”NA GÖRƏ TƏDQIQI

Seyfettin ALTAYLI*

Özet: Arxetip termini hər hansı bir şeyin ilkin nümunəsi və orijinal növü anlamında universal bir anlayışdır. Arxetiplər xalqların və deyilə bilər ki, bütün mədəniyyətlərin müştərək yaddaşında öz varlığını ilkin imiclərlə hiss etdirir. Arxetiplər bəşərin genində mövcud olan və həyatın özündə müşəxəslənən müştərək şüurun əksləridir. Bir qəhrəmanın arxetipi o toplumun əsl əqidəsini əks etdirirərək hər mədəniyyətdə seçkin bir şəxsiyyət timsalında o xalqın ortaq rəmzi kimi çıxış edir. Hal belə olunca bir baş qəhrəmanlıq temasında müəyyən xüsusiyyətlərlə yaradılan imiclər deyilə bilər ki, bütün xalqlarda universal xarakter qazanmış bir arxetip modelinin əksi kimi görünür. Hər bir dastanda və ya təhkiyədə baş qəhrəmanın Tanrının özünə bəxş etdiyi əsil kimliyi ilə fəvqəladə şəkildə dünyaya gəlməsi, toplumu və ya sevgilisi üçün kamilləşmiş həyat yolunda yeriməsi ortaq qurğudur. Bir qəhrəman içində yaşadığı xalqın bütün mədəni dəyərlərini mənimsəyir və digər toplumlarda da həmin ideal və ənənədən yaranan ortaq bir qəhrəman tipi meydana çıxır. Nümunəvi bir mətndə onun teması, qəhrəmanı, simvolları mesaj şəklində digərlərinə köçürülür. Bu vəziyyət də dilə gətirilən ilkin anlayışın yada salınması və qorunmasında arxetip xüsusiyyətini daşıyır.

Qəhrəman arxetipinin xüsusiyyətlərini ən gözəl şəkildə dilə gətirən şəxs Lord Raglandı (Raqlan). Bu məqalədə Raqlanın təsnifi nəzərə alınaraq Miqdad haşiyə hekayəsində qəhrəman arxetipinin ortaq xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Miqdad hekayəsi həm eşq, həm də qəhrəmanlıq yönümlü bir hekayədir. Miqdad bu hekayədə Türk xalqının ideallaşdırılan alp tipinin nümayəndəsi kimi çıxış etsə də ümumi olaraq universal qəhrəman obrazının əsas xüsusiyyətlərini daşıyır. Miqdadın maceraları dastanlardakı ideal qəhrəmana məxsus arxetip və digər mətnlərdəki motivlərin əksini nümayiş etdirir. Lord Raqlanın “Ənənəvi qəhrəman formuluası” əsas götürülərək Miqdad haşiyə hekayəsində qəhrəman arxetipinin həm məhəbət dastanlarında, həm də qəhrəmanlıqla bağlı hekayələrdəki universal imicə işarə edilmişdir.

Açar sözlər: *Qəhrəman arxetipi, mətnlər arası işarələr, universal, hekayə, Miqdad hekayəsi*

From Azerbaijani Karabakh to Konya Karabakh: Holiness in the Context of Public Diplomacy

Abstract: Archetype is a universal concept in the sense of the prototype and original form of something. Archetypes, which preserve their existence in the collective memory of societies and in all cultures with primitive image figures, are schemas of common consciousness that are inherent in human beings and embodied by experiences. The hero archetype is the supracultural common manifestation of a chosen personality that reflects the ideals of a society. Images created with cultural characteristics around the protagonist with the heroic theme point to an archetypal first model that has become universal in all societies. In the narratives, the protagonist's noble identity, extraordinary birth, heroism, and his initiation journey for the society and/or lover is a common fiction. While the hero is surrounded by the cultural values of the society he belongs to, a common hero pattern emerges from the same ideology and tradition in other societies with similar experiences. Intertextual sign is the transfer of a discourse from a main text to other narratives in the form of theme, hero, symbol, message. This is an archetypal expression in the context of remembering and preserving the first discourse. The most comprehensive assessment that features the hero archetype is the work of Lord Raglan. The study was based on Raglan's hero classification and the common features of the hero archetype were determined with the example of the Mikdad Story. The story of Mikdad is a folk tale about both heroism and love. Mikdad in particular represents the idealized alp type of Turkish people; in general, it carries the main themes of the hero archetype which is a universal theme. Mikdad's adventure exemplifies the archetypal and intertextual motifs in folk tales with the characteristics of the ideal hero. In the study, based on Lord Raglan's "Traditional Hero Pattern", it is emphasized that the hero archetype is a universal image in epics and heroic folk tales.

Key Words: *Hero archetype, Intertextual signs, universal, story, Mikdad story.*

Giriş

Hər bir xalqın mədəniyyəti yığcam şəkildə öz dili vasitəsilə gələcək nəsillərə miras buraxılır. Dil vasitəsilə yaradılan ədəbiyyat da xalqların tarixinin, ümumi mentalitetinin və əxlaqının, psixologiyasının, inamının, yaşayış şəklinin, təbiətlə münasibətinin, qadın, uşaq və qocalarla bağlı düşüncələri ilə ideyasının yığcam şəkildə əks etdirildiyi məkandır (Tuna 2018:

* Bakü Avrasya Universiteti, altayli_s@yahoo.com.

209). Dastanlar millətlərin keçmiş dövrlərinin fəvqəladə olaylarla və möhtəşəm bir dil ilə bəzəndiyi tarixi hekayələr olmaqla yanaşı millətlərin tarixinin və mədəniyyətinin zənginliyini dilə gətirən möhtəşəm abidələrdir. Onlar millətlərin tarixləri boyu Tanrı anlayışını və kainatla bağlı düşüncələrini, insan və insanlıqla olan münasibətini ən gözəl şəkildə təsvir edən ədəbi nümunələrdir. Tarixdə çox az xalq vardır ki, öz mədəniyyətini əsrlər boyu davam etdirə bilmişdir. Türk xalqı özünün möhtəşəm mədəniyyətini yığcam şəkildə miflərin ən başından bəri əsrlər boyu davam etdirmiş və bu günə kimi gətirib çıxarmışdır. Şifahi şəkildə yaratdığı “Oğuz xaqan”, “Yaradılış”, “Maaday Qara”, “Manas”, “Edigeş”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Ər Töştük”, “Koroğlu” kimi dastanlarla nə qədər zəngin bir mədəniyyətə malik olduğunu sübut etmişdir.

Şifahi ədəbiyyatın ən gözəl nümunələrinin dastanlar olduğu məlumdur. Onlar keçmiş tarixi dövrlərin izlərini öz bətnlərində dildən-dilə köçürərək əsrlər boyu daşıyaraq qorumuş və zaman ərzində onun daşıyıcıları tərəfindən gözəlləşə-gözəlləşə gələcək nəsillərə ötürülmüşdür. Dastanlar millətlərin sevinclərini, kədərlərini, düşüncələrini, millətləşmə yolundakı cəhdlərini və bu yoldakı xatirələrini daim canlı tutub saxlayan milli xəzinələrdir. Bu dastanlarla millətlərin keçmişləri ilə bağlı müəyyən fikirlər əldə edilə bilər. Dastan qəhrəmanları da millətlərin əsl fikrini, psixologiyasını, ruhunu, yaşayış tərzlərini, sevinclərini və kədərlərini, xalqının intizarlarını öz şəxslərində nümunəvi şəkildə əks etdirirlər. Dastan qəhrəmanları millətlərin hər əsrdə görmək istədikləri insan tipinin simvollaşmış nümayəndələridir.

Qərbi araşdırmaçılar təqribən bir əsr müddətində mif, nağıl, dastan və bu cür mətnlərdə aparıcı rolda çıxış edən “Ənənəvi qəhrəman formulası” üstündə axtarışlar aparmışdır. Lord Raqlan bu sahədə ilk addımı ataraq sistemləşdirdiyi fikirlərini çap etdirmiş, Türkiyədə Hacəttəpə Universitetinin müəllimi, araşdırmaçı Özkul Çobanoğlu da onun bu haqda irəli sürdüyü formuladan hərəkət edərək “Lord Raqlan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış” adlı bir məqalə yazmışdır (Oğuz 1998: 2-6). Bu məqalədən sonra Mətin Əkici adlı alim Lord Raqlanın “Ənənəvi qəhrəman formulası” adlı işini Türkcəyə tərcümə etmiş (Ekici 1998: 126-138) və bununla birlikdə “Oğuz dastanı”, “Manas”, “Edigeş Batır”, “Koblandı Batır”, “Ər Sayın”, “Çora Batır”, “Alıp Manaş”, “Çibetey Xan”, “Adil Sultan”, “Ər Samır”, “Salur Qazan”, “Koroğlu”, “Kozay Batır” kimi dastanlar tədqiq edilərək türk millətinin ənənəvi qəhrəman formulasının müəyyən edilməsi yolunda əhəmiyyətli məqalələr çap olunmuşdur (Çetin 1998: 46-51). Əlbəttə türk xalqının yaratdığı folklordakı qəhrəmanlar nəzərə alınaraq aparılacaq araşdırmalarda türklərin “Ənənəvi qəhrəman formulası”nın təyin edilməsində hələlik yeni addımlar atılmışdır və türk dünyasında bu sahədə metodik fəaliyyətlərin aparılmadığı aydındır. Türk folklorundakı dastan, nağıl, əfsanə, mənqəbə, məsnəvi, miflərin hekayə kimi ədəbi əsərlərdə qəhrəmanların təhlili aparılaraq müəyyən bir tipik çərçivə yaradıla bilməmişdir, ancaq xüsusilə miflərin mətnlərimiz, məhəbbət dastanlarımız və digər ədəbi nümunələrdə ardıcıl metodlu işlərin aparılmasıyla bu məsələnin də həll olunacağı aydındır. Ancaq həm Özkul Çobanoğlunun, həm İsmət Çətinin məqalələri (Köse 1999: 19), həm də Mətin Əkicinin Lord Raqlanın araşdırma işini tərcümə edərək çap etdirməsi və Qərb ilə Orta Şərqi qəhrəmanlarını Raqlanın formulasına görə qiymətləndirməsi ənənəvi türk qəhrəman formulasının müəyyənləşdirilməsində ilkin addım kimi qiymətləndirilməlidir (Oğuz 1998:113).

Lord Raqlan (Raqlan) ənənəvi qəhrəman tipi ilə bağlı axtarışlar apararkən öncə Oedipus hekayəsini oxuduğunu və bu hekayədəki hadisələrin bir çoxunun Theseus və Romulus hekayələrindəki hadisələrə nəzəri diqqəti cəlb edəcək səviyyədə oxşadığının şahidi olmuş və yunan dastanlarındakı qəhrəmanları tədqiq etmiş həmin dastanlardakı hadisələri ayrı-ayrılıqda araşdırdığı zaman bəzi hadisələrin və onlarda iştirak edən obrazların deyilə bilər ki, miflərin xarakterli bütün dastanlarda və hekayələrdə mövcud olduğunun fərqi

varmışdır. Sonra isə bütün dastan mətnləri və mifik hekayələrin hadisələri ilə onlardakı baş obrazları tədqiq etdikdə hadisələrin gedişatının və onlardakı qəhrəmanların da müəyyən oxşar proseslərdən keçərək mifik hekayələrlə dastanların nəticələndiyini müşahidə etmişdir. Onun müşahidəsinə görə “Ənənəvi qəhrəman formulası”nın mərhələləri bu cür cərgələnmişdir: 1. Qəhrəmanın anası əsli-nəcəbəti olan bir bakirədir. 2-Atası kraldır. 3-Atası ümumiyyətlə qəhrəmanın anasının yaxın qohumudur. 4-Qəhrəmanın ana bətninə düşməsi fəvqəladə xüsusiyyət göstərir. 5-Qəhrəman eyni zamanda bir ilahın evladı kimi qəbul edilir. 6-Hekayələrdə ümumiyyətlə qəhrəmanı atası öldürmək istəyir. 7-Qəhrəman gizlin bir yərə yollanır. 8-Qəhrəman ayrı bir yerdə evlatlığa götürülür və bir ailə tərəfindən böyüdülmür. 9-Qəhrəmanın uşaqlığı haqqında heç nə deyilmir. 10-Qəhrəman yetkinlik yaşında gələcəkdə kral olacağı yərə gedir. 11-Qəhrəman kral, əjdaha, div və ya vəhşi heyvana qalib gəlir. 12-Qəhrəman ümumiyyətlə özündən öncəki qəhrəmanın şahzadə qızıyla evlənir. 13-Qəhrəman kral olur. 14-Bir müddət hər hansı hadisə yaranmadan ölkəni idarə edir. 15-Qanunlar çıxarır. 16-Qəhrəman daha sonra ilahların və ya xalqın gözündən düşür. 17-Taxtdan salınır və ya şəhərdən qovulur. 18-Qəhrəman əsrarlı şəkildə dünyasını dəyişir. 19-Qəhrəman ümumiyyətlə bir tərəfin üstündə ölür. 20-Uşaqlarından heç biri o öləndən sonra buraxdığı taxtda əyləşə bilmir. 21-Qəhrəman dəfn edilmir. 22-Qəhrəmanın dəfn edildiyi iddia edilən birdən çox yerdə müqəddəs don geyindirilmiş məzarı yaranır (Raqlan 1998: 126).

Lord Raqlanın bu məqaləsi tərcümə edildikdən sonra türk mifik mətnləri və məhəbbət dastanları və ya hekayələrdəki qəhrəmanların bioqrafiyaları Raqlanın yaratdığı bu çərçivə əsasında araşdırılmağa başlanmışdır (Bars 2014: 122).

Lord Raqlanın 22 başlıqda tədqiq etdiyi “Ənənəvi qəhrəman formulası”nın tərcüməsi əlbəttə önəmlidir (Oğuz 1998:114), ancaq türk millətinin yaratdığı mədəniyyətin nə Orta Şərq, nə də Qərb xalqlarının mədəniyyətilə əsla uyğunlaşmadığı da aydındır, çünki onlar arasında kainatın yaradılmasından tutmuş toplumların yaşayış tərzinə və bəşəri münasibətlərə kimi olan bütün sahələrdə anlayış fərqi vardır. Bu səbəblə Lord Raqlanın ənənəvi qəhrəman formulası üçün yaratdığı tipologiya ancaq mənsubu olduqları xalqların yaratdığı qəhrəman tipinə uyğun gələ bilər, türk millətinin qəhrəman tipinə isə əsla. Arada cüzi şəkildə oxşarlıqlar əlbəttə ola bilər, ancaq bu o demək deyildir ki, türk millətinin yaratdığı mətnlərin ideyası ilə Orta Şərq və Qərb xalqlarının mentaliteti oxşardır.

Lord Raqlanın sistemləşdirdiyi formula əsasında İzzəddin Həsənoğlunun “Kitabı-sirətün-nəbi” adlı məsnəvisində yer tutan “Miqdad bin Əsvəd” haşiyə hekayəsi araşdırılacaq və türklərin “Ənənəvi qəhrəman formulası”nın aydınlaşdırılması yolunda həmin məsnəvidəki bu haşiyə hekayənin və qəhrəmanının Raqlanın formulasına uyub-uymadığı məsələsi dilə gətiriləcəkdir. Ancaq “Kitabı-sirətün-nəbi” məsnəvisi haqda müəyyən faktların dilə gətirilməsi vacib bir məsələ olduğundan bu barədə qısa məlumat verilməsi labüddür.

İzzəddin Həsənoğlu XIII yüzildə yaşamış və Azərbaycan Türkcəsi ilə şeir yazan ilk şair kimi bilinməkdədir. İndiyə kimi onun sadəcə olaraq üç Türkcə qəzəli məlum idi və onlarla bağlı olaraq Türkiyədə, Azərbaycanda və digər yerlərdə müəyyən araşdırmalar aparılmış, ancaq bunlardan başqa hər hansı əsəri tapılmamışdı. 2009-cu ildə “Kitabı-sirətün-nəbi” adlı məsnəvisi Finlandiyada tapılmış və üstündə 14 il iş aparılaraq 2023-cü ildə Türkiyədə çap etdirilmişdir. Ancaq onun bu məsnəvisinin müəyyən çalarları kitabxanaların fondlarında müxtəlif adlarla qeyd olunmuşdur. Bunun səbəbi də həmin əlyazmaların bəzilərinin yarımçıq ümumiyyətlə də sonuncu hissələrinin olmamasından qaynaqlanmışdır. “Kitabı-sirətün-nəbi” əsəri məsnəvi tərzində yazılmış və hz. Məhəmmədin həyatı, mübarizələri ilə hz. Əli cənglərinə həsr edilmişdir, ancaq əsər tamamilə türk epik şeiri anlayışına görə qələmə alınmışdır. Məsnəvidə yer tutan haşiyə hekayənin baş qəhrəmanları Miqdad ilə əmisinin qızı Miyasə ərəb xalqına mənsub olsalar da Həsənoğlu onları tamamilə türk epik şeirindəki alp, alpərən xarakterləri ilə təqdim etmişdir. İndiyə kimi hər hansı məsnəvinin Raqlanın formulası əsasında araşdırılmadığı da aydındır.

Həsənoğlunu Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə ilk dəfə Fuad Köprülünün daxil etdiyi məlumdur (Mengi 2015: 77). Bütün araşdırmaçılar onun iki Türkcə, iki Farsca şeirinin olduğunu qeyd etmişlər (Şentürk vd. 2014: 140; Akpınar 1994: 20). Ancaq yuxarıda da işarə edildiyi kimi üç dənə Türkcə şeiri tapılıb nəşr etdirilmişdir. On altıncı yüzil təzkirəçisi Aşiq Çələbi “Məşia’irü’ş-Şuara”sında Səlmanı-Bursəvi (Çelebi-II 2010: 1001) və Maqamidən bəhs etdiyi (Çelebi-II 2010: 826) yerlərdə Həsənoğlunun yazdığı türkülərin Anadoluda məşhur olduğunu vurğulamışdır. Bu fakt da onun tanınmış bir şair olduğunu bir daha sübut etməkdədir. Digər tərəfdən Həsənoğlunun məsnəvisinin variantları ilə bağlı səhv qiymətləndirmələrdən yaranan müəyyən problemlərin olduğu da üzə çıxmışdır.

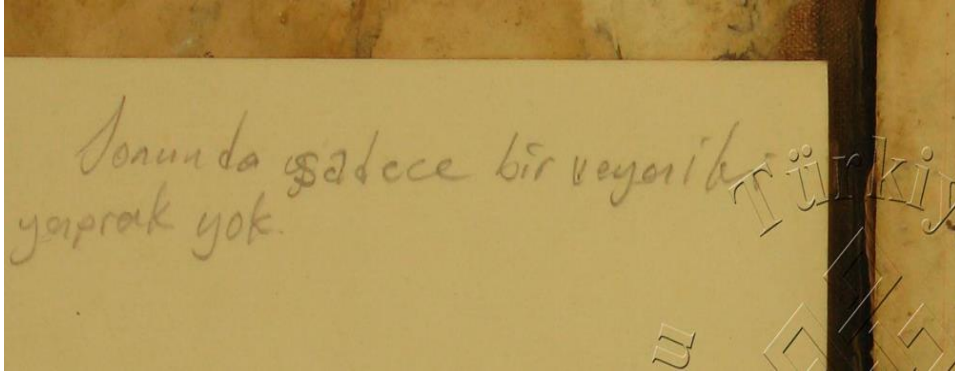
Türkiyəli alim Bayram Özfırat 2014-cü ildə də Divan Ədəbiyyatı Araşdırmaları Dergisinin 12-ci nömrəsində “Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si” adlı bir elmi məqalə çap etdirmiş və həmin məqalədə

Velî qaldı üçüncü nevbətüm hem

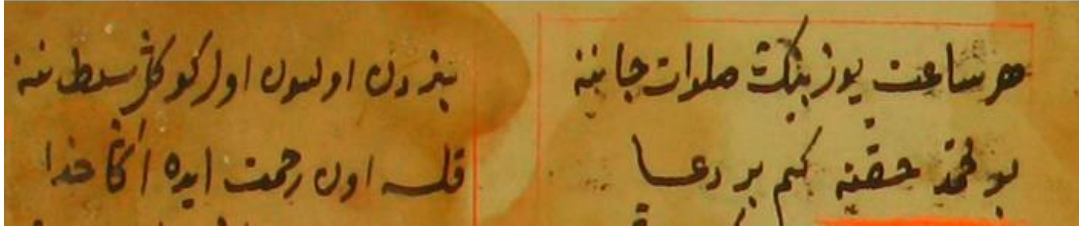
Hele şabr eyle turgül şöyle bir dem” (Özfırat/b 2019: 282) beytindən çıxış edərək “Sîretü'n-Nebî” adlı məsnəvini “vəli” təxəllüslü Məhəmməd Əfəndi adlı şairin yazdığını irəli sürmüşdür. Özfırat beş il sonra “Sîretü'n-Nebî” adlı iki cildlik bir əsəri 2019-cu ildə “Türkiyə Yazma Əsərlər Qurumu Başqanlıqı” tərəfindən nəşr etdirmiş və əsərin “vəli” təxəllüslü “Məhəmməd Əfəndi” adlı bir şair tərəfindən XV yüzildə yazıldığını vurğulamışdır. Bayram Özfıratdan başqa 1964-cü ildə Vasfi Mahir Kocatürk adlı araşdırmaçı hazırladığı “Türk Edebiyatı Tarixi” adlı əsərində (Kocatürk 1964: 268-272), Prof. Dr. Hasan Ali Esir isə 2019-cu ildə çap etdirdiyi “XV. Yüzyılda Muhammed Tarafından Yazılan Manzum Siret'ten Bahseden Çalışmalar ve Siret'in Nüsha Kayıtları-II” adlı məqaləsində, Altan Can adlı dissertant da 2014-cü ildə Diçlə Universiteti Egitim Bilimləri İnstitutunda hazırladığı magistr dissertasiyasında, əl-Shaman adlı doktorantın 1982-ci ildə “Türk ədəbiyyatında siyərlər və İbn Hişamın siyərinin türkcə tərcüməsi” adlı işində, birdən çox nüsxə üstündə iş aparıldığını və bunların Məhəmməd Əfəndi adlı şair tərəfindən yazıldığını bildirmişlər.

Bayram Özfırat adlı alim “Divan Edebiyatı Araşdırmaları Dergisi”ndə çap olunan **“Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si”** adlı məqaləsində, *“Çoğu şairimizin hayatı gibi maalesef Velî'nin de hayatı aydınlatılmış değildir. Eski tezkirelerde ve 15. yüzyılda yazılmış diğer kaynaklarda Muhammed veya mahlası olan Velî adında bir şair veya siyer yazarı ile karşılaşılmamıştır. Son yüzyılda eseri fark eden birkaç araştırmacı dışında da eserden bahseden herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Sîretü'n-Nebî'den bahseden araştırmacılardan ilki Vasfi Mahir Kocatürk'tür. Kocatürk, Sîretü'n-Nebî'nin matbu nüshasını görmüş ve değerlendirmelerini bu nüsha üzerinden yapmıştır (Kocatürk 1970: 269-275). Ona göre “Siyer-i Nebi, Türk edebiyatındaki manzum dinî destanların en büyüğü, en geniş, en zenginidir. Siyer-i Nebî, Türk halkı arasında en çok okunan eserlerden biridir.”* (Özfırat/a 2014: 105) deyərək belə bir şairin mövcud olmadığını dolayı yolla dilə gətirmişdir.

Əslində Bayram Özfıratla birlikdə digər araşdırmaçıların dilə gətirdiyi yazmaların tamamı İzzəddin Həsənoğluna məxsusdur. Onların tamamı 2023-cü ildə Türkiyədə çap olunan Türk Dünyasının İlk Siyəri “Kitabı Sîretü'n-Nebî” adlı əlyazmanın fərqli variantlarıdır, ancaq onların heç birində Həsənoğlunun imzasını atdığı xatimə hissəsi yoxdur, yəni nöqsandır. Bu faktı Vasfi Mahir Kocatürkün də, Bayram Özfıratın da, Altan Canın da, Hasan Ali Esirin də dilə gətirib istifadə etdiyi yazmanın sonuncu bir iki vərəqinin olmadığını həmin kitabxananın fondunun işçiləri aşağıdakı kimi qeyd etmişdir.

Bayram Özfırat ilə Həsən Əli Əsir və digərlərinin məsnəvi Məhəmməd Əfəndinindir (!?) deyə fikir irəli sürmələrinin səbəbi də əlyazma nüsxələrin birində aşağıda təqdim olunan iki beytdəki ifadələrdir.

Hər saat yüz biñ salavat canına
Bizdən olsun ol köñül sultanına

Bu Məhəmməd haqqına kim bir dua
Qılsa on rəhmət idə aña Xuda”

Bu beytlərdən aydın başa düşülür ki, xitab hz. Məhəmmədədir və salavat ona təqdim edilmişdir, ancaq araşdırmaçılar, başda da Bayram Özfırat olmaqla peyğəmbərin adını “Məhəmməd Əfəndi” adlı bir şair kimi başa düşmüşlər. Ehtimal ki, həmin əlyazmanı “Məhəmməd” adlı bir katib də köçürmüş ola bilər, bu fakt da nəzərdən yayınırıla bilməz. Ancaq bu cür möhtəşəm bir əsəri yazan şairin kimliyinin heç bir təzkirədə anılmaması və adının çəkilməməsi onun uydurma bir ad olduğunu da sübut etməkdədir.

Həsənoğlunun məsnəvisində bir haşiyə hekayədə adı anılan və ona həsr edilən Miqdad bin Əsvəd adlı şəxs əslində ərəb yarımadasında yaşayan “Bəni Kəndə/Kində” tayfasına mənsubdur. Qəbilənin kökü nəsəb yoluyla “Kahtan”a kimi gəlib çıxan Səvr bin Ufeyrin təxəllüsündən törəmişdir. Qəbilə qüzey və orta Ərəbistanda hökm sürmüşdür. Adnanilərin yaşadıkları Gəmrüzi-kində adlı mahalda yerləşdiyindən və bəzi arxeoloji tapıntılara söykənib qəbiləni Adnanilərə söykəyən də vardır. Mərib səddinin aradan götürülməsindən sonra Yəmən mahalında qalan kindəlilər Hadramut bölgəsində Kində dövlətini yaratmış və paytaxtının da Qeryətülfav tərəflərində olduğu irəli sürülmüşdür. Bəni Kində tayfası miladi III yüzillikdən tutmuş qüzey və orta Ərəbistanı xüsusilə də Nəcid bölgəsini ələ keçirib buralarda yaşamış və hakimiyyətlərini Mesopotamiya, Fələstin və Suriyanı da əhatə edəcək şəkildə böyütmüşdür (Küçükaşçı 2002: 37-38).

Haşiyə hekayənin baş qəhrəmanı Miqdad bin Əsvəd Bəhra qəbiləsindəndir. Atası qəbilədə birini öldürdüyündən qaçıb Kində qəbiləsinə sığınmış və Miqdad da burada dünyaya gəlmişdir. Miqdad böyüdükdən sonra bir gün eyni qəbilədən Əbu Şəmr bin Hucr adlı şəxs ilə qovğa edərək onu yaralayıb Məkkəyə qaçaraq Əsvəd bin Əbdüəgüsün himayəsinə girib ona övladlıq olmuş, bu səbəblə İbnül Əsvəd deyə anılmışdır. Məkkədə İslamı ilk qəbul edənlərdən biri həmin Miqdad bin Əsvəddir. Müsəlmanların Həbəşisdana təşkil etdiyi ikinci hicrətdə o da olmuş, bir müddət sonra təkrar Məkkəyə qayıtmış və hz. Məhəmmədin Mədinəyə hicrəti zamanı Məkkədə qalıb müşriklərin Mədinə üstünə yeriyəcəyini bir məktubla hz. Məhəmmədə bildirmiş, özü də müşriklərdən görünüb onlarla birlikdə Mədinəyə getmişdir. Hz. Məhəmməd müşrikləri qarşılamaq üzrə Ubeydə bin Haris komandasındaki qüvvəni yollamış, Səniyyətülmərrə deyilən yerdə iki ordu qarşılaşdığında Miqdad orada Müsəlmanların səfinə keçmiş, Mədinəyə qayıtdıqlarında bir müddət Külsüm bin Hidmin evində qaldıqdan sonra hz. Məhəmməd əmisi Zübeyrin qızı Dubaa ilə onu evləndirmiş, Uhud döyüşünü hz. Həmzə ilə birlikdə idarə etmiş, Bədr döyüşündə iştirak edən çox az saydakı atlıdan biri olmuş və bu hərbdə bir əlini itirmiş, cəsarətilə ün qazanan Miqdad 653-cü ildə vəfat etmiş, hz. Osman Mədinədə onun cənazə namazını qılmış və Baqi qəbristanlığında dəfn edilmişdir (Ertürk 2005: 49-50).

Tarixi həqiqətlər qeyd edildiyi kimidir, ancaq görkəmli sufi şair İzzəddin Həsənoğlu “Kitabi-sirətün-nəbi” adlı məsnəvisində tamamilə ayrı bir Miqdad və əmisinin qızı Miyasə kimi iki möhtəşəm ədəbi obraz yaratmışdır. Həsənoğlu məsnəvisini hz. Məhəmmədin həyatı və mübarizəsi ilə hz. Əli cənglərinə həsr etsə də məsnəvinə türk epik şeiri ənənəsilə yazmışdır. Məsnəvidəki haşiyə hekayənin baş qəhrəmanı Miqdad və əmisinin qızı Miyasə ərəb xalqına mənsub olsalar da Həsənoğlu məsnəvisini türk epik ənənəsi ilə qələmə aldığından Miqdad ilə Miyasəyə tamamilə ayrı bir sima qazandırmışdır ki, əsərin maraqlı olan yönü də bu tərəfidir.

Lord Raqlanın formulası tamamilə qərb məntiqi, qərb psixologiyası və xristiyan anlayışına görə tənzimlənmişdir. Raqlanın formulasının özülündə qərb mentaliteti və inamı özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Həsənoğlunun məsnəvisi ərəb xalqının içindən çıxan son peyğəmbər hz. Məhəmməd və hz. Əli cənglərinə həsr edilsə də məsnəvinin mentalitetinə tamamilə türk millətinin ənənəvi anlayışı hakim olmuşdur. Bu səbəblə Lord Raqlanın formulasını Miqdad haşiyə hekayəsinə tətbiq etdikdə hekayənin bu formulaya uyub uymadığı özünü açıqca göstərməkdədir.

1. “Qəhrəmanın anası əsilli-soylu bir bakirədir”: Qərb mədəniyyətinin özülü tamamilə yunan mədəniyyəti üstündə qoyulmuş və ucaldılmışdır. Yunan mifologiyasında kainatın yaradılmasının xaosla başlaması və ilk yaranan Qaianın (yer) bakirə olduğu halda naməlum şəkildə hamilə qalması və oğlu Uranosu doğması (Hesiodos 2016: 7) qərb xalqlarının mifik dastanlarında da öz əksini tapmışdır, eynilə finlilərin Kalavela dastanında müqəddəs bakirə İlmatarın ölümsüz ozan Veynəməynəni dünyaya gətirməsi hadisəsində olduğu kimi (Obuz 1965: 1-12). Miqdadın anasında belə bir hal yoxdur, o adi bir ərəb qadınıdır.

2. “Atası kraldır”: Miqdadın atası mənsubu olduğu tayfanın keçmiş bəyi olmuşdur, ancaq Miqdad əmisi tərəfindən burunlandığından anası ilə birlikdə yaşayır və güzəranlarını təmin üçün çobanlıq etməkdədir. Haşiyə hekayə bu yönüylə formulaya dolayı yolla çox az uyğunluq göstərir.

3. “Ata ümumiyyətlə qəhrəmanın anasının qohumudur”: Miqdad hekayəsində bu hal müşahidə olunmur.

4. “Qəhrəman ana bətninə fəvqəladə şəkildə düşür”: Miqdad hekayəsində belə bir hala rastlanmamışdır.

5. “Qəhrəman eyni zamanda bir ilahın oğlu kimi qəbul edilir”: Türk dastanlarında çoxallahlıq (politeizm) inamı olmayıb tarixin ən qədim vaxtlarından səmavi din anlayışı hakimdir və türklərdə Tanrıdan qut alıb xaqan olma (Tekin 2006: 25-27) xüsusiyyəti vardır, ancaq Miqdad hekayəsində belə bir vəziyyət müşahidə edilmir, çünki Miqdad Hz. Məhəmmədin ordusunda cəsur, ancaq adi bir döyüşçüdür.

6. “Qəhrəman ümumiyyətlə atası tərəfindən öldürülmək istənilir”: Bu fakt ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”da, Metə Xaqan (Tanrıqut Baqatur) və “Manas Dastanı”nda üzləşilir. Boğac Xan boyunda atası onu öldürmək istəyir (Ergin 1994: 86). Hun xaqanı Metə də atası tərəfindən Yüəçilərin əlində ölümlə üz-üzə buraxılır (Ögel 1988: 94), babası Yaqub Xan da Semeteyi öldürmək istəyir (Gülensoy 2002: 307), ancaq Miqdad hekayəsində onun atası ölmüşdür. Əmisi onu sevməsə də öldürməyə təşəbbüs etmir, lakin qızının Miqdadla yox pullu biri ilə evlənməsini istəyir.

7. “Qəhrəman gizli bir yerə yollanır”: “Kitabi-Dədə Qorqud”da Oğuzun üstünə düşmən yeridikdə Basat bir müddət gözdən itir və onun üçün nigaran olurlar (Gökay 2006: 18-187). Miqdad hekayəsində belə bir fakt yoxdur. Miqdad adaxlısının başlıq pulunu yığmaq məqsədilə Kisranın paytaxdı Mədainə gedir və bir müddət orda qalmalı olub qayıdır.

8. “Qəhrəman uzaq bir ölkədə övladlıq götürülən ailə tərəfindən böyüdülmür”: “Kitabi-Dədə Qorqud”da Basat arslanlar tərəfindən böyüdülmür və ad vermə yaşı gəldikdə Oğuz elinə aparılır. Qədim vaxtlarda türklərdə adı hər şəxsin özü qazanırdı. Miqdadla bağlı haşiyə hekayədə yuxarıda da işarə edildiyi kimi atası Bəhra qəbiləsində birini öldürdüyündən qaçıb Kində qəbiləsinə sığınır və Miqdad da burada dünyaya gəlir. Ona ad verilməsi haqda məsnəvidə hər hansı məlumat yoxdur. Hz. Musanın anasına Tanrı tərəfindən gələn buyruqla onu çağa ikən bir sandığa qoyub Nil çayına buraxması və öldürülməkdən xilas etməsi (Şimşək 1997: 34-35) nəzərə alındıqda Musanın çaya buraxılması ölüm səfərinə çıxması motividir. O Tanrı tərəfindən qorunur, çünki peyğəmbər kimi yaradılmışdır, Miqdad hekayəsində belə bir oxşarlıq yoxdur. Miqdadın yaşı müəyyən həddə çatdıqdan sonra qeyd edildiyi kimi içində yaşadıkları tayfanın bir mənsubunu yaralayır və öldürüləcəyindən qorxub ayrı bir qəbiləyə üz tutur və orda Əbdüyəgüs adlı şəxs tərəfindən oğulluğa götürülür (Altaylı 2023: 922). Məsnəvidəki haşiyə hekayədə isə Miqdad yetkinlik çağında araya çıxır və müsəlmanların Həbəşistana mail ikinci səfərində iştirak edib Məkkəyə qayıdır, sonra da Mədinəyə Hz. Məhəmmədin yanına gedib onun döyüşçüsü olur.

9. “Qəhrəmanın uşaqlığı haqqında heç bir şey deyilmir”: Basatın boyu çox kiçik olmasına baxmayaraq “Kitabi-Dədə Qorqud”da digərlərinə nisbətə onun haqqında çox şey dilə gətirilmişdir. Oğuz Kağan, Buğac Xan, Manas kimi dastanlar nəzərə alındıqda bunlardakı qəhrəmanların uşaqlığı haqqında küllü miqdarda məlumat vardır. Miqdadla bağlı haşiyə hekayədə onun uşaqlığı haqqında çox az məlumat vardır, o bəy oğlu olmaqla yanaşı güzəranları üçün qoyun otaran bir çobandır (Altaylı 2023: 474-481).

10. “Qəhrəman yetkinlik vaxtına çatdıqda kral olacağı yerə gedir”: Türk dastanlarında əsir düşmə, aşıq Qərib və Kərəm kimi qürbətə üz tutma motivləri ilə qəhrəman qarşılaşılan problemin həlli məqsədilə öz yurdundan ayrı düşür. Bu hal Metə Xaqanın Yüəçi türklərinə girov verilməsi hadisəsində (Ögel 1992: 114-115) də müşahidə edilir. Qəhrəmanın yurduna qayıdışı onun yüksəliş çağını kimi qiymətləndirilə bilər. Metə ölkəsinə qayıtdıqdan sonra bir müddət əsgərlərinə təlim keçib onları özünə tabe edir sonra atasını, ögey anası və qardaşını öldürərək xaqan olur. Miqdad bəy olmur, ancaq Miyasə özünə elçi düşən Əbu Cəhlin bu hərəkətidən hərəkət edərək hər tərəfə carcı salır və aparılacaq müsabiqədə ən güclü olan və axırda da özünü döyüşdə basan igid ilə evlənəcəyini yayır. Miqdad da bunu xəbər alıb otardığı qoyunları vaxtından əvvəl evə aparıb silahını götürüb gedir, döyüşdə bütün rəqiblərini sonda da Miyasəni məğlub edir və onunla evlənmək hüququnu qazanır, ancaq

əmissi, qızı üçün həddən artıq çox başlıq pulu istəyir və Miqdad o pulu təmin üçün aşıq Qərib kimi qürbətə düşür. Miqdadın qürbətə düşməsi Lord Raqlanın formulasının bu hissəsinə uyğun gəlir. Qəhrəmanın evlənəcəyi qızla yarışması motivi ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”da Bamsı Beyrək boyunda da üzləşilir (Gökyay 2006: 76-77).

11. “Qəhrəman kral, div, əjdəha və ya vəhşi bir heyvanla mübarizədə qalib gəlir”: “Kitabi-Dədə Qorqud”da Buğacın buğanı öldürməsi, “Oğuz Kağan Dastanı”nın islami variantında Oğuzun atası Qara Xan və əmilərini öldürməsi (Togan 1982: 18-19) türk dastanlarında onların qəhrəmanlığına sübut kimi göstərilə bilər. Miqdad da Miyasənin “Kim mənə döyüş meydanında basarsa onunla evlənərəm” şüarını xəbər alıb borc aldığı silahlarla gedib vuruşub bütün rəqiblərini basır və sonda da Miyasəni məğlub edir (Altaylı 2023: 443-452). Miqdad hekayəsi az da olsa Raqlanın formulasının bu hissəsinə uyğunluq göstərir.

12. “Qəhrəman ümumən sələfinin qızı olan bir şahzadə ilə evlənir”: Türk dastanlarında qəhrəmanlar ümumiyyətlə əsli-nəcəbəti olan qızlarla evlənilər Bamsı Beyrək ilə Banuçiçək kimi. Miqdad da bəy olan əmissinin qızı Miyasə ilə evlənir, bu vəziyyət Raqlanın formulasına uyur.

13. “Qəhrəman kral olur”: “Kitabi-Dədə Qorqud”da Buğac qırx namərdin əlindən atasını xilas edib Oğuz elinə qayıdır və xanlar xanı Bayandır Xan ona taxt verir (Gökyay 2006: 47). Miqdad hekayəsində o başlıq pulunu yığmaq məqsədilə üz tutduğu Medaindən öz elinə qayıdarkən yolda adaxlısının özgəsinə gəlin aparıldığını görüb vəziyyətdən halı olur və döyüşərək onu rəqiblərinin əlindən alıb obasına aparır, ancaq əmissi ona tələ qurur və pul alıb qızını bir bəyə vermək istəyir, lakin Miqdadı pis vəziyyətdən həz. Əli xilas edir (Altaylı 2023: 473-489). Miqdad burada bəy olmur, yəni Raqlanın formulasının bu hissəsinə haşiyə hekayə uyğun gəlmir.

Lord Raqlanın formulasının 14-dən 22-yə kimi olan motivləri Miqdadla bağlı haşiyə hekayəyə uyğun deyildir, çünki onun atası bəy olub sonra dünyasını dəyişdikdə həmin tayfaya əmissi bəy olur. Adaxlısı Miyasəni rəqiblərinin əlindən alıb qayıtdığı zaman həz. Əli ilə qarşılaşır və tamahı güc gətirib tanımadığı həz. Əlinin mallarını qarət etmək istəyir, ancaq gedən döyüşdə basılır. Onun öldürülmək üzrə olduğunu görən Miyasə özünü həz. Əlinin ayaqlarına atıb yalvarır, həz. Əli də ancaq müsəlman olması şərti ilə onu azad buraxacağını söyləyir Miqdad da islamı qəbul edir. Obasına qayıtdıqda zifaf gecəsi əmissinin hiyləsi ilə rəqibləri tərəfindən tora salınıb əli-qolu bağlanır, adaxlısı da varlı bəyin adamlarına təhvil verilir. Miqdad bu cür çıxılmaz vəziyyətdə ikən həz. Əlinin özünə öyrətdiyi duanı oxuyur və həz. Əli o anda təyyi-zaman, təyyi-məkan formulasına uyub yanında bitib onu pis vəziyyətdən qurtarır və iki adaxlısı bir-birinə qovuşdurur. Miyasə də müsəlman olur, sonra da Mədinəyə həz. Məhəmmədin yanına gedirlər toyları da orada olur və azad yaşayırlar (Altaylı 2023: 480-489).

Nəticə

Nəticə olaraq deyilə bilər ki, Miqdad haşiyə hekayəsi Lord Raqlanın ənənəvi qəhrəman formulasına ümumən uyğun gəlmir, çünki məsnəvi türk epik şeiri ənənəsinin davamı vəsfindədir, ancaq bir neçə yerdə formulaya oxşarlıq müşahidə edilir.

Məsnəvinin digər bir neçə variantı Türkiyədə çap olunan *Türk Dünyasının İlk Siyəri* “*Kitab-ı Sirətün Nəbi*” adlı əsərlə müqayisə edilmişdir. Miqdad-Miyasə haşiyə hekayəsi digər əlyazmalarda olanlarla ümumən eynilik göstərsə də bu hekayə Lord Raqlanın “Ənənəvi qəhrəman formulası”na uyğun gəlməmişdir. Bu səbəblə türk dastan, nağıl, mənqabə və məsnəvilərində dilə gətirilən qəhrəmanların tipologiyasını müəyyənləşdirmək üçün bu cür əsərlərin müqayisəli araşdırması aparılmalı və ənənəvi türk qəhrəmanlarının formulası yaradılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akpınar, Y. 1994. Azeri Edebiyatı Araştırmaları /Y. Akpınar. İstanbul: -Dergah Yayınları. -512 s.
2. Altaylı, S. 2023. Türk Dünyasının İlk Siyeri “Kitab-ı Sîretü'n-Nebî” / S. Altaylı. Ankara: Altınordu Yayınları. -934 s.
3. Bars, M.E. 2014. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kartıga Pergen Destanı // B. Mehmet Emin. International Journal of Languages' Education and Teaching, Volume 2/2014. -120-134 s.
4. Çelebi, Âşık. 2010. Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (inceleme-metin) /Ç. Â. Haz. Filiz Kılıç. C II. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü. -579 s.
5. Ertürk, M. 2005. Mikdâd bin Esved //M. Ertürk. TDV İslam Ansiklopedisi, C 30. -Ankara: TDV Yayınları. -49-50 s.
6. Gökyay, O.Ş. 2006. Dede Korkut Hikâyeleri /O.Ş.Gökyay. İstanbul: Kabalcı Yayınları. -361 s.
7. Gülensoy, T. Manas Destanı / T. Gülensoy. Ankara: -Akçağ Yayınları. -366 s.
8. Hesiodos. 2016. Theogonia-İşler ve Günler /Hesiodos. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. -274 s.
9. Kocatürk, V.M. 1964. Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi. Ankara: -Edebiyat Yayınevi. -8555 s.
10. Köse, N. 1999. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve KOCOCAŞ// N. Köse. -Ankara. Milli Folklor, Yıl: 11 Sayı: 43. -19-23 s.
11. Küçükaşçı, M.S. 2002. “Beni Kinde” maddesi // M.S.Küçükaşçı. TDV İslâm Ansiklopedisi, C 26 -Ankara: TDV Yayınları. -37-38 s.
12. Mengi, M. Eski Türk Edebiyatı / M. Mengi. Ankara: -Akçağ Yayınları. -443 s.
13. Obuz, L-Obuz, M. 1965. Kalavela (Fin Destanı) / L.Obuz-M.Obuz. Ankara: -Balkanoglu Matbaacılık Ltd. Şti. -332 s.
14. Oğuz, Ö. 1998. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han // Ö. Oğuz. Millî Folklor. -114-118 s.
15. Oğuz, Ö. 1999. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat//Ö. Oğuz. Milli Folklor. Yıl 11, Sayı 41. -Ankara. -2-8 s.
16. Ögel, B. 1992. Büyük Hun İmparyası-I /B. Ögel. -Bakı: Gençlik. -408 s.
17. Ögel, B. Türk Kültürünün Gelişme Çağları / B.Ögel. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. -788 s.
18. Raglan, Lord. 1998. Geleneksel Kahraman. Çev. Metin Ekici, Milli Folklor. 37, ss. 126-138
19. Şentürk, A.A-Kartal.A. 2014. Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları. -312 s.
20. Şimşek, E. 1997. Halk Anlatmalarında Sandığa Koyarak Denize Atma Motifi Üzerine // E. Şimşek. Milli Folklor, Kış 36. -34-41 s.
21. Tekin, T. Orhon Yazıtları / T. Tekin. Ankara: -Türk Dil Kurumu Yayınları. -200 s.
22. Togan. Z.V. 1982. Oğuz Destanı / Z.V. Togan. İstanbul: Enderun Yayınları. -170 s.
23. Tuna, S. T. 2018. Lord Raglan'ın “Geleneksel Kahraman Kalıbı'ndan hareketle “Maaday Kara” Destanında Eski Türk Kültüründen İzler // S. Turhan Tuna. Uluslararası Folklor Akademi Dergisi. Cilt 1, Sayı 2. -207-219 s.

